

РЕБКАЛО М. М.,

кандидат наук з державного управління,
доцент,
доцент кафедри права,
філософії та політології
(Національний університет
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка)

УДК 341.1/.8:342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.5.2.44>

ПРИНЦИПИ ТА УМОВИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД

У статті розглянуто міжнародно-правові принципи та умови застосування інституту обмеження прав і свобод людини, а також обґрунтовується теза, що цей процес врегульовано міжнародними актами, які прийняті універсальними та регіональними міжнародними організаціями. Сучасна світова практика засвідчує постійне зростання військових конфліктів міжнародного характеру та надзвичайних ситуацій, що є однією з першопричин застосування обмежень прав і свобод людини. Розкрито зміст принципів, на основі яких функціонує міжнародний інститут обмеження прав і свобод людини. Серед розглянутих принципів виділені: верховенство права, законність, демократизм, недискримінація, пропорційність, доцільність, комунікація, моральність. Для цих принципів характерні такі ознаки, як нормативність, визнаність суб'єктами міжнародних правовідносин у якості загальнообов'язкових, вони взаємопов'язані, але не підпорядковані один одному, спрямовані на отримання конкретного результату. У статті проведено міжнародно-правовий аналіз умов реалізації інституту обмеження правами людини та здійснено їх опис. Найбільш характерними серед них є: виникнення війни, надзвичайної ситуації або введення воєнного стану у країні; реальність та гострота загрози для населення чи правопорядку країни; права людини можуть бути обмежені задля збереження загального добробуту та особистої безпеки в межах та обсягу передбаченого лише в демократичному суспільстві; обмеження не повинні створювати умови для виникнення дискримінації прав і свобод людини; необхідність збереження здоров'я, моральності та забезпечення прав і свобод при виникненні різних форс-мажорних обставин; існують умови, що стосуються окремих обмежень прав людини. Встановлено, що обмежувальні заходи конкретні й можуть тимчасово зачіпати тільки деякі права та свободи людини.

Ключові слова: *людина, права та свободи, міжнародні організації, міжнародно-правові акти, обмеження, обмежувальні заходи, інститут обмеження прав людини, умови обмежень, принципи обмежень.*

Rebkalo M. M. Principles and conditions of restriction of human rights and freedoms: international legal review

The article examines the international legal principles and conditions for the application of the institution of restrictions on human rights and freedoms, and also substantiates the thesis that this process is regulated by international acts adopted by universal and regional international organizations. Modern world practice shows the constant growth of international military conflicts and emergency

situations, which is one of the root causes of the application of restrictions on human rights and freedoms. The content of the principles on the basis of which the international institution of restrictions on human rights and freedoms functions is revealed. Among the principles considered, the following are highlighted: the rule of law, legality, democracy, non-discrimination, proportionality, expediency, communication, morality. These principles are characterized by such features as normativity, recognition by subjects of international legal relations as generally binding, they are interconnected, but not subordinate to each other and aimed at obtaining a specific result. The article provides an international legal analysis of the conditions for the implementation of the institution of restrictions on human rights and their description. The most characteristic of them are: the occurrence of war, an emergency situation or the introduction of martial law in the country; a real threat to the population or the law and order of the country; human rights may be restricted in order to preserve general well-being and personal security within the limits and scope provided for only in a democratic society; restrictions should not create conditions for discrimination against human rights and freedoms; the need to preserve health, morality and ensure rights and freedoms in the event of various force majeure circumstances; there are conditions relating to individual restrictions on human rights. It has been established that restrictive measures are specific and can affect only some human rights and freedoms.

Key words: *human, rights and freedoms, international organizations, international legal acts, restrictions, restrictive measures, the institution of restriction of human rights, conditions of restrictions, principles of restrictions.*

Вступ. Права і свободи людини є основною цінністю населення нашої планети, адже призначені забезпечити нормальні умови для життєдіяльності кожної людини. У міжнародному праві права людини відіграють важливу роль, оскільки на їх підставі вводяться стандарти та механізми захисту, яких повинні дотримуватись усі держави. Більшість статей Загальної декларації про права людини визнають права та свободи фундаментальними та невідчужуваними, що підтверджує їх високу значимість та непорушність [1]. Слід зазначити, що міжнародному праву відомий інститут обмеження прав і свобод людини, який хоча й тимчасово, але може зачіпати деякі складові правового статусу особистості, такі як її безпека, свобода й інші. Оскільки функціонування даного інституту безпосередньо пов'язано з захистом прав і свобод людини, тому проблеми пов'язані з його застосуванням постійно досліджуються багатьма представниками міжнародної наукової думки, юристами та політиками. Не залишаються ці питання поза увагою й українських науковців. Зокрема, таку тематику розробляли Желєзов О.Є., Кузнецова З.В., Костенко І.В., Мерник А.М., Рябовол Л.Т., Радченко Я.М., Семешук А.І., Серватюк Л.В., Стрекалов А.Є., Продивус С.В. Фігель Ю.О. та інші, які зробили вагомий внесок у розв'язання цієї проблематики. Загалом же усі вони визнають, що обмеження прав і свобод може розглядатися як тимчасовий захід, обумовлений винятковими обставинами і передбачені в правових актах міжнародного та національного рівня. Однак виникнення у різних регіонах нашої планети великих та малих збройних конфліктів (в середньому щороку їх кількість варіює від 4 до 6, іноді й більше), інших форс-мажорних проявів, що можуть спричинити потребу в обмеженні прав і свобод людини, вимагають нових поглядів на деякі сторони окресленої тематики. Упродовж цього актуальними на думку автора є питання, які пов'язані із принципами побудови та умовами реалізації інституту обмеження прав і свобод людини.

Постановка завдання. На підставі огляду чинних міжнародних актів універсального й регіонального характеру проаналізувати принципи та визначити й описати умови застосування міжнародного інституту обмеження прав та свобод людини.

Результати досліджень. Міжнародний правовий інститут обмеження прав і свобод людини – це система норм права, на підставі яких може тимчасово вводиться обмеження

прав та свобод особистості. Як показує міжнародна практика його застосування може бути спричинено різними об'єктивними обставинами. Він функціонує відповідно до певних міжнародних принципів й реалізується при виникненні конкретних умов, що знайшли своє відображення у чинних міжнародно-правових актах, які прийняті Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) та іншими регіональними міжнародними організаціями.

Так, «Загальна декларація прав людини» є резолюцією Генеральної Асамблеї ООН (1948 р.), яка містить широкий перелік громадянських, політичних, соціально-економічних, культурних прав і свобод. Вона встановлює й обов'язки, але лише перед таким суспільством, в якому можливий вільний і повний розвиток особистості. Разом з тим цей документ не виключає введення обмежень для правового статусу людини, які можуть бути застосовані при умові дотримання поваги до її прав і свобод. Така лімітація повинна відповідати справедливим вимогам людської моралі, громадського порядку, загального добробуту й які притаманні тільки демократичному суспільству. Обмеження прав і свобод у жодному разі не повинні суперечити цілям та принципам ООН (ст.29) [1].

Прийняття ООН «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» (1966 р.) в першу чергу було обумовлено потребою введення міжнародного стандарту до певної групи прав і свобод людини, наприклад право на життя, право на свободу, рівність прав чоловіків і жінок, особиста недоторканність й багато інших. Водночас в цьому Пакті передбачено відступ від зобов'язань у разі виникнення ситуації загрозливої для життя і здоров'я людей. Упродовж цього зазначено, що такі обмеження не повинні створювати умови для виникнення дискримінації осіб на підставі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії або соціального походження. Наприклад, у п. 3 ст. 18 зазначено, що «Свобода сповідувати релігію чи переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я та моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб». Держава, яка застосовує право відступу від зобов'язань, повинна негайно інформувати інші країни-учасниці цього Пакту та керівні органи ООН, вказавши про причини, що спонукали до прийняття такого рішення та які саме положення підлягали звуженню (ст. 4) [2].

«Сиракузькі принципи тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» (далі – «Сиракузькі принципи») прийняті Економічною і Соціальною Радою ООН у 1984 році. Цей документ роз'яснює зміст деяких положень зазначеного Пакту. Так, у Розділі I викладено загальні вимоги до тлумачення підстав та їх змісту при застосуванні обмежень. Наприклад, громадська безпека означає захист від загрози для життя, фізичного здоров'я людей або попередження виникнення шкоди їхньому майну, обмеження не повинні бути реалізовані шляхом неконкретних чи свавільних локалізацій (п. 34). Розділ II містить підстави відступу від прав людини у зв'язку з надзвичайним станом. «Сиракузькі принципи» допускають лише такі обмеження прав людини, які визначені положеннями «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» (п. 1) [3].

«Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод» (1950 р.) поряд з комплексом захисних заходів щодо прав і свобод людини містить у собі деякі підстави їх обмеження. Так, під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю людей, кожна країна-учасниця Ради Європи має право вживати заходів відступу від її зобов'язань, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом (ст. 15). Так, у ст.ст. 8–11 та ст. 18 вказано, що будь-які обмеження прав і свобод громадян допустимі лише тому разі й у тою мірою, у яких вони передбачені законодавством конкретної держави й відповідають нормам міжнародного права [4].

«Європейська соціальна Хартія» (1961р.) – це регіональний міжнародний договір у сфері захисту соціально-економічних прав особистості. Разом з тим в ній містяться положення, які допускають обмеження деяких прав і свобод людини. Так у п. 1 ст. 30 Хартії зазначено «під час війни чи іншого надзвичайного стану загрозливого для життя нації Висока Договірна Сторона може вживати заходів щодо відступу від своїх зобов'язань...

тільки такою мірою, якою це обумовлено надзвичайністю обставин при тому, що такі заходи є несумісними з її іншими зобов'язаннями з міжнародного права» [5]. Заслужує уваги, на думку автора те, що в цій Хартії не має норм з недопущення дискримінації, а остання в умовах реалізації соціально-економічних прав і свобод може негативно вплинути на їх повноту та обсяг й тому можна констатувати факт про присутність у цьому документі правової прогалини.

«Африканська Хартія Прав Людини і Народів» була прийнята у 1981 році. Вона є найважливішим регіональним документом, що містить значний масив прав і свобод людини, на підставі яких функціонує африканська система захисту прав людини. ООН в своїх заявах неодноразово наголошувала, що ця Хартія є одним із небагатьох чинних міжнародних документів, в якому мінімізовано підстави обмеження прав і свобод людини. Однак Африканська комісія з прав людини та народів у звітах за період з 2019 по 2022 роки акцентувала увагу на допущенні порушення прав людини в деяких країнах цього континенту з причини виникнення COVID-19. В основному вони торкнулися права на освіту, на здоров'я, на харчування. Є у Хартії й нормативні приписи з відступу від зобов'язань. Так у п. 2, ст. 12 вказано, що право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, а також повертатися до своєї країни може обмежуватися виключно на законних підставах і з метою охорони державної безпеки, правопорядку, здоров'я чи моральності населення [6].

«Американська Конвенція про Права Людини» (1969 р.) гарантує комплекс особистих прав таких як, право на життя, свободу, особисту недоторканність, право на справедливий судовий розгляд й інші. Вона забороняє тортури, рабство, примусову працю та будь-яку дискримінацію. Поряд з цим у Главі IV «Зупинення дії гарантій, тлумачення та застосування» розміщено норми, які слугують підставою для введення обмежувальних заходів. Серед них слід назвати: по-перше країна-учасниця може відступати від своїх зобов'язань внаслідок війни інших надзвичайних обставин, які створюють загрозу її суверенітету; по-друге, обмеження повинні формуватися виключно до національного закону, яким затверджується необхідна система заходів протидії небезпекам; по-третє, при використанні відступу від зобов'язань країна повинна інформувати про це інших членів Організації Американських Держав [7].

«Арабська Хартія Прав Людини» (1994 р.) – це одна із перших, серед арабських країн угод, яка встановила універсальність, неподільність, взаємозалежність, взаємопов'язок прав і свобод. Однак Хартія містить й умови обмеження прав людини, а саме: введення надзвичайного стану, з причини виникнення загрози для життя людей з подальшим інформуванням про це країни-учасниці (пункти 1, 3 ст. 4); підлягають обмеженню, передбачені ст. 24 деякі права людини задля збереження державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я та моральності населення; свобода віросповідання, переконань, вираження думок та право на свободу можуть обмежуватися згідно закону, який притаманний лише демократичному суспільству (п. 2, ст. 30; п. 2, ст. 32; п. 2, ст. 35) [8].

«Йоганнесбурзькі принципи «Національна безпека, свобода висловлювання та доступ до інформації» (1995 р.) розроблені групою експертів у галузі міжнародного права, національної безпеки та прав людини, за сприяння Центру прикладних правових досліджень при Вітватерсрандському університеті Південно-Африканської Республіки. Хоча вони й мають юридичного статусу, але застосовуються у міжнародній правовій практиці. Їх зміст відповідає Сіракузьким принципам й Паризьким мінімальним стандартам щодо прав людини у надзвичайних ситуаціях. У цьому документі є деякі підстави що стосуються інституту обмеження прав і свобод людини, а саме: обмеження встановлюються національним законом (принцип 1.1); обмеження варто впроваджувати з метою захисту національної безпеки (Принцип 1.2); обмежувальні заходи повинні відповідати демократичному суспільству (п. с, Принцип 1.3); інститут обмеження слід застосовувати згідно доказів, представлених урядом певної країни (п. d, Принцип 1); обмеження свободи вираження поглядів або свободи інформації мають бути обґрунтованими й базуватися на найменшому об'ємі обмежувальних заходів, які планується застосувати (Принцип 1.2); особи у відношенні до яких висунуто звинувачення у злочині, пов'язаного з посяганням на національну безпеку або на свободу

висловлювання думки, мають всі гарантії, які забезпечені міжнародним принципом верховенства права (Принцип 20) [9].

Зміст вищевикладеного, на думку автора дає можливість проаналізувати міжнародний інститут обмеження прав і свобод людини через призму міжнародних принципів, у відповідності до якого він функціонує.

Верховенство права є наріжним принципом у концепції про права людини. У міжнародному праві цей принцип передбачає, що права людини мають бути захищені законом незалежно від прагнень держав. Стосовно введення обмежень він дозволяє ліквідувати різні суперечності, що можуть виникнути між правовим статусом людини та заборонами, так наприклад при тлумаченні понять «особиста свобода» та «обмежувальні заходи». Як принцип інституту обмеження прав людини він присутній у «Загальній декларації прав людини» (п. 3, ст. 29), «Йоганнесбурзьких принципах «Національна безпека, свобода висловлювання та доступ до інформації» (Принцип 20) й інших документах.

Інститут обмеження права і свободи людини базується на принципі законності. Він закріплений у «Декларації про права людини» (п. 2, ст. 29), «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» (п. 1, ст. 4 та п. 3, ст. 18), «Сіракузьких принципах» (п.п. 15–18), «Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод» (п. 1, ст. 15) та інших. Принцип законності встановлює наступні вимоги щодо обмежень: вони не повинні суперечити міжнародним зобов'язанням та не бути необґрунтованим; норми-обмеження мають бути чітко викладені та доступні кожному; не допускати свавільного застосування обмежувальних заходів; мусять діяти в обмеженому часі та просторі й інше.

Принцип демократизму в контексті обмежувальних заходів знаходиться у «Загальній декларації з прав людини» (п. 2, ст. 29), «Сіракузьких принципах» (п.п. 19–21), «Йоганнесбурзьких принципах «Національна безпека, свобода висловлювання та доступ до інформації» (п. с, Принцип 1). Держава, яка вводить обмеження, має продемонструвати, що ці обмеження не перешкоджають демократичному функціонуванню суспільства [3]. Тобто, обмежувальні заходи мають реалізовуватись виключно на демократичних засадах та мінімізувати негативні наслідки для прав та свобод людини.

Принцип недискримінації відображений у «Міжнародному пакті про громадянські та політичні права» (п. 1 ст. 4), «Американській Конвенції про Права Людини» (п. 1, ст. 27), «Йоганнесбурзьких принципах «Національна безпека, свобода висловлювання та доступ до інформації» (Принцип 4). Він створює механізм недопущення будь-якої відмінності у відносинах між особами або групами осіб, що здійснюються за ознакою раси, інвалідності, кольору шкіри, статі, релігії, політичних поглядів, громадянства або соціального походження, свобод людини.

На основі принципу пропорційності здійснюється регулювання обсягу допустимих обмежень прав та свобод, залежно від об'єму загроз. Цей принцип відтворений у положеннях «Європейської конвенції про захист прав людини» (ст.ст. 8–11, 18), «Європейської соціальної Хартії» (п. 1, ст. 30), «Арабської Хартії Прав Людини» (п. 2, ст. 30), «Йоганнесбурзьких принципів «Національна безпека, свобода висловлювання та доступ до інформації» (п. d, Принцип 1).

Доцільність як принцип міжнародного права також впливає на ефективність застосування інституту обмеження прав та свобод людини. Він міститься у положеннях «Арабської Хартії Прав Людини» (п. 2, ст. 32, п. 2, ст. 35), «Європейської конвенції про захист прав людини» (ст.ст. 8–11, 15, 18), «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» (ст. 4) й інших. По своїй суті доцільність в процесі реалізації заходів відступу від зобов'язань дає можливість країнам або міжнародним організаціям вибирати з декількох можливих обмежень одне або декілька, але таких, які при певних умовах посприяють отриманню найкращого результату.

Принцип обов'язкової комунікації присутній у «Міжнародному пакті про громадянські та політичні права» (ст. 4), «Американській Конвенції про Права Людини» (п. 1, ст. 27), «Арабській Хартії Прав Людини» (п. 3, ст. 4) й інших. Він означає, що держава-учасниця

певної міжнародної організації при застосуванні обмежувальних заходів повинна негайно інформувати про це інші держави-учасниці, а також керівні органи міжнародних організацій. При цьому необхідно вказуються причини, які викликали ведення таких обмежень, їх обсяг та терміни орієнтовного припинення.

Окремо слід сказати про принцип моральності. Він зайшов свій прояв майже в усіх розглянутих вище документах. Він є у «Загальній декларації з прав людини» (п. 2, ст. 29), «Міжнародному пакті про громадянські та політичні права» (п. 3, ст. 18), «Сіракузьких принципах» (п.п. 27, 28), «Африканській Хартії Прав Людини і Народів» (п. 2, ст. 12), «Американській Конвенції про Права Людини» (п. 3, ст. 12 і п. 3, ст. 13), «Арабській Хартії Прав Людини» (ст. 24). Держава, яка використовує моральність в якості принципу обмеження прав людини, повинна відноситись до цього з високим ступенем виваженості й показувати, що таке обмеження необхідне для збереження поваги до основних цінностей суспільства [3]. В умовах обмеження цей принцип враховує релігійні, культурні та інші традиції й звичаї населення країни.

Отже, інститут обмеження права і свободи людини базується на певних принципах міжнародного права, які закріплені в міжнародних договорах універсального та регіонального рівня. Цим принципам притаманна нормативність, визнаність суб'єктами міжнародних правовідносин у якості загальнообов'язкових, вони взаємопов'язані, але не підпорядковані один одному, спрямовані на отримання конкретного результату й інше. Слід зазначити, що перелік розглянутих у цій статті принципів не є вичерпним.

Огляд міжнародних актів в контексті їх впливу на формування міжнародного інституту обмеження прав і свобод людини дає підстави зазначити, що застосування останнього може здійснюватися при наявності певних умов. На думку автора, ці умови мають таке смислове наповнення.

По-перше, обмеження прав людини можуть бути застосовані лише при виникненні ситуації у країні на підставі якої може бути введено військовий чи надзвичайний стан.

По-друге, ризик виникнення суспільної небезпеки та загрози правопорядку певної країни допускає деякі локалізації прав людини за умови, що такі заходи не суперечать іншим її міжнародним зобов'язанням.

По-третє, обмеження прав людини, повинні відповідати засадам демократичного суспільства.

По-четверте, обмежувальні заходи можуть бути спричинені високим рівнем небезпеки або гостроти загрози для населення.

По-п'яте, відступ від зобов'язань не повинен створювати умови для виникнення дискримінації прав і свобод людини.

По-шосте, обмеження прав і свобод людини можуть бути спричинені нагальною потребою щодо забезпечення охорони здоров'я, моральності та прав та свобод осіб.

По-сьоме, існують умови, що стосуються окремих обмежень, наприклад заборона виїзду із країни, так у п. 2 ст. 12 «Африканської Хартії Прав Людини та Народів» зазначено, що право залишати свою країну може бути обмежене виключно на підставі закону і лише з метою охорони національної безпеки, правопорядку та моральності населення.

Висновки. Таким чином, по-перше сучасній міжнародно-правовій практиці притаманний інститут обмеження прав та свобод людини; по-друге, інститут обмеження прав і свобод людини базується на певних правових принципах та реалізується при наявності об'єктивних умов, які визначені міжнародними правовими актами; по-третє, обсяг обмежень не повинен перевищувати рівень загроз; по-четверте, обмеження мають тимчасовий та винятковий характер.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголош. резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 06.08.2025)

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий резолюцією 2200 (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 року. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_043 (дата звернення: 08.08.2025)
3. United Nations, Economic and Social Council, Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights, doc. E/CN.4/1985/4. (1984, September 28) URL: <https://hrlibrary.umn.edu/instreet/siracusaprinciples.html> (дата звернення: 08.08.2025)
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнята Радою Європи від 04 листопада 1950 року. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 (дата звернення: 10.08.2025)
5. Європейська соціальна хартія (переглянута): прийнята Радою Європи від 03 травня 1996 року. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text (дата звернення: 11.08.2025)
6. African [Banjul] Charter of Human and Peoples' Rights: adopted by the Organization of African Unity (1981, June 27) URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instreet/z1afchar.htm> (accessed: 16.08.2025)
7. American Convention on Human Rights: adopted by the Inter-American Conference on Human Rights (1969, November 22). URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/oas/1969/en/20081> (дата звернення: 18.08.2025)
8. Arab Charter on Human Rights: adopted by the League of Arab States (2004, May 22). URL: <https://www1.umn.edu/humanrts/instreet/loas2005.html> (дата звернення: 18.08.2025)
9. Йоганнесбурзькі принципи «Національна безпека, свобода висловлювання і доступ до інформації»: прийняті груп. експ. міжн. права, нац. безпеки і прав людини від 01 жовтня 1995 року / перек. О. Дащаківської. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n32texts/johannesburg.htm> (дата звернення: 19.08.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.10.2025

Дата публікації: 28.11.2025

